

Соколова Наталія,

доцентка кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
Національного університету
фізичного виховання і спорту України,
кандидатка історичних наук, доцентка,
Київ, Україна

Nataliia Sokolova,

Associate Professor of Social and Humanitarian
Disciplines Department,
National University of Ukraine
on Physical Education and Sport,
PhD in History, Associate Professor,
Kyiv, Ukraine

e-mail: sokolik_n@ukr.net
ORCID iD: 0000-0002-5393-8567

Безкоштовне навчання в Університеті св. Володимира у XIX ст.

У статті висвітлено особливості фахової підготовки студентів Університету св. Володимира, котрі мали право навчатись за державний кошт. В умовах панування елітарної освіти, доступної обмеженому колу молоді через її високу вартість та соціальну й релігійну дискримінацію, інститут казенокоштных студентів дозволяв талановитій молоді отримати вищу освіту й реалізуватись на науковому чи бюрократичному поприщі. Використання загальнонаукових принципів історизму та об'єктивності і застосування аналітичного, описового, порівняльно-історичного методів дозволили комплексно вивчити умови навчання та рівень підготовки студентів, котрі навчалися за державний кошт в Університеті св. Володимира у XIX ст.

Ключові слова: казенокоштний студент, стипендія, державне утримання, наукові праці, винагорода.

Free Education at the University of St. Volodymyr in the 19th Century

The article highlights the features of professional training of students of the University of St. Volodymyr, who received the right to study at public expense in the 19th century. Under the conditions of elite education, accessible to a limited number of young people due to its high cost and social and religious discrimination, the institution of state-funded students allowed talented young people to obtain higher education and pursue a scientific or bureaucratic field. In modern Ukraine, where the issue of reducing the number of government orders, limiting the number of scholars, the historical experience of the University of Kiev is more relevant than ever. The article uses general scientific principles of historicism and objectivity and uses analytical, descriptive, comparative-historical methods. Their use allowed to examine the conditions of study, the level of professional training of students, as well as to involve new historical sources in scientific circulation. The research is conducted on the basis of a wide source base with the involvement of archival materials. For the first time, an attempt is made to analyse the scientific works of students who were dependent on the state or received a scholarship for writing a scientific paper. It is proved that the scientific level of student works written in the second half of the 19th century is much higher than in the works created in the first decades of the University of St. Volodymyr. It should be emphasized that the level of professional training of state-funded students is much higher than that of their own. The threat of being deprived of state financial aid forced students to attend lectures honestly, revise for exams and constantly work on scientific research. Despite the success of student youth in the scientific field, the percentage of scholarship holders at the University of Kyiv was much lower than at other Ukrainian universities. Exploring the conditions of study, the content of scientific works of students who were on state support in other universities of the Russian Empire will determine the level of professional training in each educational institution.

Key words: state-funded student, scholarship, state maintenance, scientific works, reward.

У сучасній Україні все частіше дискутується питання щодо якості вищої освіти. Спеціалісти наголошують на необхідності переосмислення теоретико-методологічних принципів аналізу освіти та набуття нею елітного характеру. Саме елітна освіта відповідає вимогам сучасного світу, потребам суспільства й передбачає

удосконалення способів передачі знань. Утім наявність елітних навчальних закладів дещо суперечить принципам демократії і ставить молодь у нерівні умови. Не менш гостро стоїть питання про отримання стипендії здобувачами. Чи варто взагалі виплачувати матеріальну допомогу студентам, якщо навчання залишається безкоштовним? Згідно 62 статті Закону України про «Про вищу

освіту» запроваджено рейтинг серед студентів, котрі навчаються за державний кошт, і скорочено кількість стипендіатів до 45 %. Із 2020 р. матеріальну виплату отримують 15 % здобувачів вищої освіти. І знову ж, цей закон викликав жваву дискусію. Прихильники загальнодоступної вищої освіти наголошують, що 80 % студентської молоді повинні отримувати грошову допомогу, як це було в радянський період. Їх опоненти вважають, що на стипендії можуть розраховувати лише одиниці серед талановитої молоді, що додає престижу стипендії. У вирішенні цього питання може допомогти історичний досвід, коли у XIX ст. університетська освіта носила саме елітарний характер і була доступна вузькому колу молоді, яку відбирали за критерієм знатності та багатства. Проте в університетах Російської імперії, до складу якої входила частина українських земель, передусім т. зв. Наддніпрянщина, до середини 50-х рр. XIX ст. існував інститут казенокоштных студентів, котрі не лише звільнялись від сплати за навчання, але й перебували на повному державному утриманні. Високі вимоги до таких студентів надавали можливість талановитій молоді отримати вищу освіту й реалізувати свій потенціал.

Історіографічний аналіз засвідчив, що проблема функціонування інституту казенокоштных студентів не стала предметом комплексного дослідження. Окремі аспекти становлення світської педагогічної освіти Київщини на базі казенокоштных студентів Університету св. Володимира висвітлені в праці Г. Волинка та Н. Мозгової (Волинка Г. та ін., 2010, 96 с.). Проблеми побуту молоді, яка навчалась за державний кошт, розглянуто у розвідці І. Чигирик «Про життя казенокоштных студентів Університету св. Володимира» (Чигирик І., 2014. С. 3). Значна частина праць присвячена проблемам навчання та побуту студентів київського вишу, де згадується про існування інституту казенокоштных студентів, це статті О. Драч (Драч О., 2014. С. 10–21), В. Петровського та В. Семененко (Петровський В. та ін., 2017. С. 18–26).

Метою статті є дослідження особливостей функціонування інституту казенокоштных студентів в Університеті св. Володимира. Важливим є завдання показати значення державного утримання незможних студентів як майбутніх представників творчої, наукової та бюрократичної еліти.

Інститут казенокоштных студентів виник в Університеті св. Володимира з моменту заснування навчального закладу в 1834 р. і демонстрував прагнення влади підготувати кваліфіковані кадри для державної служби, сфер освіти й охорони здоров'я. Згідно Статуту від 25 грудня 1833 р. лише 50 студентів (26 майбутніх вчителів та 24 цивільних чиновників) отримали право стати казенокоштными студентами, котрі вступали

до закладу на загальних засадах за наявності атестату з відзнакою та довідки про стан здоров'я. Ця довідка унеможливила відмову студента від державної служби за станом здоров'я.

Для «бюджетників» існували особливі правила, а саме: слухачі педагогічного відділення, окрім обов'язкових дисциплін, мали вивчати вітчизняну словесність, давні мови, математику й педагогіку. Також вони постійно зобов'язувались здавати наукові роботи, проводити пробні лекції та вести заняття в училищах¹. Майбутні цивільні чиновники вступали на юридичний факультет університету, для контролю за їх навчанням призначався керівник серед професури. Статут передбачав проходження практики казенокоштными студентами юридичного факультету в Університетському правлінні. Після закінчення навчання на випускників очікував спеціальний розподіл на державну службу в Київській, Волинській та Подільській губерніях. Усі студенти, котрі навчались за державний рахунок, мали відпрацювати 6 років в установі, визначеній університетським керівництвом.

Запроваджуючи інститут казенокоштных студентів, царська влада сподівалась, що капіталовкладення в освіту не лише забезпечать країну спеціалістами, але допомагатимуть реалізації інтелектуального потенціалу незможних вільних громадян. Як наголошував професор М. Владимирський-Буданов, гроші, що спрямовані на утримання бідних студентів, повинні сприяти їх науковим досягненням, а не пошуку різноманітних заробітків, та допомагати боротьбі з озлобленням, притаманним бідності (Чалий М., 1994. С. 201).

Особливістю інституту казенокоштных студентів було їх повне утримання за гроші держави: надання житлового приміщення, меблів, постільної білизни, одягу, харчування. Як згадує вихованець юридичного факультету університету О. Романович-Славатинський, рівень життя багатьох казенокоштных студентів був кращим, ніж вдома. Їм видавали гарний одяг і білизну, навчальні посібники й книги, надавали кімнати (дортуари) із вентиляцією, постільну білизну, до їхніх послуг були чудова лікарня та лазня. Навіть після закінчення навчання студенти забезпечувались одягом, а випускники медичного факультету — інструментами. Проте, попри якісні умови утримання, студенти інколи виступали проти економії за начебто неякісне харчування (Романович-Славатинський О., 1994. С. 173).

Однак отримання від держави матеріальних благ мало інший бік медалі. Казенкокоштни

¹ Устав Університета св. Володимира. *Сборник постановлений по министерству народного просвещения*. Т. 2. Царствование императора Николая I. 1825–1855 [год]. Отделение 1-е : 1825–1839 [год]. СПб., 1875. С. 680.

студенти перебували під більш жорстким контролем із боку інспектора, призначеного міністром, котрий за дорученням університетського керівництва здійснював догляд за молоддю, будучи зобов'язаний сприяти правильному моральному вихованню. Чиновнику доручали стежити за дотриманням слухачами розпорядку дня, їхнім зовнішнім виглядом, виконанням всіх вимог релігійного виховання. Без дозволу інспектора казенокошtnі студенти не мали можливості залишити свої кімнати та зобов'язувались виконувати навчальні завдання у позалекційний час². Усі порушення студентів записувались у спеціальну книгу, яку вів інспектор. Кожні півроку студентам видавались спеціальні табелі з усіма проступками за вказаний період. Такі документи відігравали важливу роль в житті студента, адже негативний відгук на поведінку юнака міг позбавити його державного утримання чи медалі за написання наукової роботи (Пантелеєв Л., 1908. С. 185).

Жорсткі правила викликали відповідну реакцію у студентській молоді. Приміром, розпорядження інспектора Г. Тальберга щодо обов'язкової ночівлі казенокошtnих студентів у своїх дортуарах призвело до протесту — всі здобувачі не ночували у своїх кімнатах, що врешті-решт закінчилось короткотривалим ув'язненням у фортеці (Романович-Славатинський О., 1994. С. 178–179).

Тотальний контроль життя казенокошtnого студента пояснюється прагненням влади виховати справжнього «ідеологічного бійця», котрий в умовах національно-культурного відродження поневолених народів міг поширювати імперську ідеологію. Система «правильного» виховання передбачала ізоляцію молоді від впливу неросійських студентських земляцтв (Волинка Г. та ін., 2010. С. 23).

За спогадами колишніх випускників Університету св. Володимира, казенокошtnі студенти навчалися сумлінніше й краще, ніж їхні колеги, котрі самостійно оплачували навчання. Вони відвідували лекції, обов'язково склали іспити за результатами засвоєння половини курсу (Романович-Славатинський О., 1994. С. 165). З 1845 р. в Університеті св. Володимира запроваджувались два типи іспитів — семестрові та випускні. Випускні іспити склали всі студенти двічі за період навчання, а саме після другого (медики — після третього) курсу. Семестрові іспити були зобов'язані складати казенокошtnі слухачі. Передбачалось, що впродовж семестру всі слухачі мали підготувати дві наукові роботи. За умови отримання низьких балів будь-якого студента могли позбавити звання кандидата чи

дійсного студента, а казенокошtnого — державного утримання. Стаття 157 Загального статуту імператорських російських університетів 1835 р. передбачає, що в разі незадовільних результатів навчання казенокошtnих студентів впродовж двох семестрових курсів їх переводять на власне утримання³.

У разі виключення студента з числа казенокошtnих, він мав сплатити суму, витрачену державою на його утримання, чи відпрацювати на державній службі проміжок часу, пропорційний перебуванню в університеті.

Маємо змогу ознайомитись з кількома науковими роботами казенокошtnих студентів, підготовленими у 30–50-х рр. XIX ст. Однією з найцікавіших розвідок є твір Г. Іллінського «Хто був першим митрополитом Київським», написаний в 1838 р. Автор ставить під сумнів достовірність «Повісті минулих літ», оскільки в роботі зустрічається багато непідтверджених фактів щодо християнського питання (відсутні відомості про хрещення Аскольда і Діра, неточна інформація про перебування княгині Ольги в Константинополі тощо). Студент критикує думку А. Шлецера щодо персони першого митрополита. Він відкидає постаті Адальберта, посланця німецького імператора, котрий мав намір поширити католицизм, і Фотія — константинопольського патріарха, який помер за 100 років до хрещення Русі князем Володимиром. На основі історичних джерел автор дійшов висновку, що першим руським митрополитом був святий із Константинополя Михайло, запрошений князем Володимиром⁴.

Ретельний аналіз «Повісті минулих літ» здійснив М. Чернявський, який наголосив, що першою літописною пам'яткою Русі слід вважати літопис Іоакима. Утім, на думку автора, саме робота Нестора лягла в основу літописних пам'яток руської доби⁵.

Дослідження рукописних творів студентів історико-філологічного факультету Університету св. Володимира свідчить, що здебільшого роботи носили компілятивний характер. Для написання праць студенти намагались використовувати джерела й сучасну літературу, проте в їхніх роботах відсутні авторські висновки. Часто семестрові дослідження нагадують якісні конспекти монографій тогочасних істориків. Імовіріше, від студентів вимагали сумлінності у виконанні завдань, а не науковості. Ситуація зміниться у другій

³ Высочайше утвержденный Общий Устав Императорских российских университетов. Полное собрание законов Российской империи. Т. X. Отделение первое. СПб., 1835. № 8337. С. 854.

⁴ Державний архів міста Києва (ДАК). Ф. 16. Оп. 473. Спр. 63.

⁵ ДАК. Ф. 16. Оп. 471. Спр. 544.

половині XIX ст., коли науковий рівень студентських творів значно зростає.

Статистика засвідчує, що саме студентами, котрі перебували на державному утриманні, підготовлено переважну більшість наукових робіт, нагороджених золотими та срібними медалями. У своїх кімнатах вони сумлінно займались літографуванням лекцій, об'єм яких доходив до 250 сторінок.

Попри успіхи в навчанні, продемонстровані студентами-«бюджетниками», наприкінці 50-х рр. XIX ст. було скасовано інтнатне утримання здобувачів вищої освіти. Інститут казенокоштных студентів в Університеті св. Володимира ліквідовано за рішенням Ради університету під впливом громадської думки, яка визнавала усі навчальні заклади закритого типу шкідливими. Цю ідею підтримав попечитель Київського навчального округу М. Пирогов, котрий заявляв, що такі установи для дорослих негативно впливають на вихованців у політичному, моральному й громадському сенсі. Крім того, в таких закладах не дотримуються санітарних правил, що шкодить здоров'ю молоді (Чалий М., 1994. С. 201).

Ще однією причиною закриття інституту казенокоштных студентів, на думку випускника університету М. Чалого, стала матеріальна ціна питання, адже кількість вихованців зросла із 50 до 150 студентів, що збільшило витрати на утримання. Через це Радою Університету було ухвалено рішення перевести пільговиків на стипендію — 143 крб. сріблом в рік. Тепер студент не міг розраховувати на безкоштовне житло, їжу, одяг і навчальні посібники. Через невміння розпоряджатися коштами такі студенти часто не мали гадки про місце ночівлі та обіду (Чалий М., 1994. С. 202).

Додаткові кошти студент міг отримати за написання наукових робіт, тим більше, з другої половини XIX ст. зростає і кількість премій. Наприклад, лауреат премії імені М. Пирогова отримував 100 крб⁶. Свого часу цю винагороду вибороли відомі українські історики Д. Багалій, П. Іванов. З 1913 р. запроваджено «Премію в ознаменування 300-річного ювілею царювання дому Романових» у розмірі 300 крб⁷.

Низький відсоток стипендіатів в Університеті св. Володимира, а це лише 33 % здобувачів, змушував студентів шукати допомоги у приватних осіб. Уряд країни дозволив створювати в університетах громадські та приватні товариства допомоги бідним студентам. Новостворені товариства організовували дешеві, а інколи й безкоштовні їдальні, видавали певну суму

матеріальної допомоги, допомагали вносити кошти за навчання та працевлаштовували молодь. Приміром, у 1869 р. функціонує «Опіка про нужденних студентів Університету св. Володимира», а з 1881 р. — «Товариство допомоги нужденним студентам».

З другої половини XIX ст. у студентів з'являється можливість готувати наукові розвідки для отримання стипендії чи права на звільнення від оплати навчання в Університеті. У Державному архіві м. Києва в 16 фондів зберігаються конкурсні роботи студентів. Ми спробуємо оцінити студентські праці вихованців історико-філологічного факультету. Цікавим історіографічним твором є робота студента С. Полетики «Зауваження на дослідження “Руської правди”, зроблені вітчизняними та іноземними вченими». На 15 сторінках автор зробив аналіз досліджень відомих вчених щодо давньоруської пам'ятки. На жаль, автор не надав власної оцінки «Руської правди»⁸.

Не менш цікавою є праця П. Даневича, присвячена взаємовідносинам руських князів і населення до періоду феодальної роздробленості. Автор не відкидає варязький елемент у формуванні князівської династії Рюриковичів. До того ж, підкреслює негативне ставлення до нової влади частини місцевого населення, що призводило до повстань. Студент натякає на місцеве походження Аскольда і Діра, очільників полян, котрі зазнали поразки у боротьбі з князем Олегом. Адміністративну реформу Святослава П. Даневич сприймає як можливість удільних князівств обмежити втручання київських правителів у внутрішні справи. Амбіційним на сторінках дослідження представлений Володимир Великий, котрий мав наміри захопити великокнязівський престол і тому розпочав міжособну боротьбу з братами. Слід підкреслити, що ця робота містить низку авторських висновків, які не завжди збігались із офіційною історіографією⁹.

Високими балами оцінена праця Г. Мушинського, присвячена князю А. Курбському. Автор не лише відтворив біографію свого героя, але надав оцінку його роботі «Історія князівства Московського про справи, які почув від достовірних мужів і які бачив на власні очі»¹⁰.

Більшість наукових робіт, написаних студентами для отримання права на безкоштовне навчання, є цікавими історичними розвідками, їхні автори використовували значний джерельний масив, різноманітну історіографічну базу, розвідки підкріплені авторськими висновками. Покращення наукового рівня студентських робіт у другій половині XIX ст. пояснюється зростанням

⁶ ДАК. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 341. Арк. 84–86.

⁷ Протоколи засідань Совета Императорского университета св. Владимира за 1913 год. *Университетские известия*. 1915. № 7. С. 16.

⁸ ДАК. Ф. 16. Оп. 472. Спр. 101.

⁹ ДАК. Ф. 16. Оп. 473. Спр. 557.

¹⁰ Там само. Спр. 574.

конкуренції серед студентської молоді, загальна кількість якої помітно збільшилася. Крім того, з другої половини XIX ст. в Університеті св. Володимира відбуваються зміни у методології викладання. Лекційні курси доповнюються семінарськими заняттями. Зростає і професійний рівень науково-педагогічного складу університету, формуються наукові школи М. Іванішева, В. Іконникова, В. Антоновича тощо.

Отже, впродовж XIX ст. на українських землях сформувалася система вищої освіти, що мала елітарний характер і була доступна для представників привілейованого прошарку населення. Проте гостра потреба у професійних кадрах змусила владу надати можливість особам з вільних станів населення безкоштовно навчатись в університетах. Статути вищих навчальних закладів передбачали існування інституту казенокоштных студентів, котрі перебували на повному державному утриманні за умови відпрацювання на певних державних посадах. В Університеті св. Володимира в різні часи навчалось від 50 до 150

казенокоштных студентів. Жорсткі правила отримання матеріальної допомоги змушували таких студентів сумлінно навчатись. Аналіз студентських наукових робіт, підготовлених казенокоштными студентами, засвідчив їх досить високу наукову якість. Проте значні матеріальні видатки на утримання студентів, недовіра царської влади до навчальних закладів закритого типу сприяли ухваленню рішення про закриття інституту казенокоштных студентів. Ефективність такої форми матеріальної підтримки незаможної молоді змусила уряд країни з другої половини XIX ст. запровадити стипендії.

Важливою науковою проблемою є дослідження рівня фахової підготовки студентів, які отримували грошову допомогу в Харківському й Новоросійському університетах. Результати дослідження сприятимуть формуванню уявлень про якість вищої освіти в українських університетах XIX ст. та обґрунтують доцільність збереження стипендій для кращих студентів в умовах сучасності.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Волинка Г.І., Мозгова Н.Г. У витоків Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова // Історія Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова; укл. О. Бондаренко, Н.І. Тарасова, Г.І. Шаленко. К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. С. 3–51.
- Драч О. Студентство університету Св. Володимира доби Шевченка: соціокультурний портрет // Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX–XX століття: шевченкознавчий дискурс. Матеріали Всеукраїн. наук.-практ. конфер. 29 травня 2014 р., К., 2014. С. 10–21. URL: http://O_Drach_29_5_14_konf_IS.pdf (kubg.edu.ua)
- Пантелеєв Л. Из истории первых лет университета св. Владимира. *Русское богатство*. 1908. № 12. С. 183–205.
- Петровський В.В., Семененко В.І. Повсякденна поведінка студентства університетів України першої половини XIX століття. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2017. Вип. 25. С. 18–26. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/13898>
- Романович-Славатинський О. Из спогадів про Київський університет та його викладачів у 1843–1854 роках. З іменем святого Володимира: у 2 кн. / Упор. В. Короткий, В. Ульяновський. К., 1994. Кн. 1. С. 160–180.
- Чалий М. Спогади із життя університету 40-х років XIX ст. З іменем святого Володимира: у 2 кн. / Упор. В. Короткий, В. Ульяновський. К., 1994. Кн. 1. С. 195–208.
- Чигирик І. Про життя казенокоштных студентів Університету св. Володимира. *Київський університет*. 2014. № 2. С. 3

REFERENCES

- Volynka, H. I., Mozhova, N. H. (2010). U vytyokiv Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. In O. Bondarenko, N. I. Tarasova, H. I. Shalenko (Comps.) *Istoriia Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova* (pp. 3–51), Kyiv [in Ukrainian].
- Drach, O. (2014). Studentstvo universytetu Sv. Volodymyra doby Shevchenka: sotsiokulturnyi portret. Abstracts of Papers'2014: *Kyiv i kyiany u sotsiokulturnomu prostori XIX stolittia: shevchenkoznavchyi dyskurs* (pp. 1–21), Kyiv [in Ukrainian]. http://O_Drach_29_5_14_konf_IS.pdf (kubg.edu.ua)
- Panteleev, L. (1908). Iz istorii pervykh let universiteta Sv. Vladimira. *Russkoe bogatstvo*, (V. 12), Sankt-Peterburg [in Russian].

- Petrovskiy, V.V., & Semenenko, V. I. (2017). Povsiakdenna povedinka studentstva universytetiv Ukrainy pershoi polovyny XIX stolittia. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina*, 25, 18–26 [in Ukrainian].
<http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/13898>
- Romanovych-Slavatynskiy, O. (1994) Iz spohadiv pro Kyivskiy univerystet ta yoho vykladachiv u 1843-1854 rokakh. In V. Korotkyi, V. Ulianovskiy (Comps.), *Z imenem sviatoho Volodymyra* (Vol. 1, pp. 160–180), Kyiv [in Ukrainian].
- Chalyi, M. (1994). Spohady iz zhyttia universytetu 40-kh rokov XIX st. In V. Korotkyi, V. Ulianovskiy (Comps.), *Z imenem sviatoho Volodymyra* (Vol. 1, pp. 195–208), Kyiv [in Ukrainian].
- Chyhyryk, I. (2014). Pro zhyttia kazenokoshthnykh studentiv Universytetu Sv. Volodymyra. *Kyivskiy universytet*, 2, 3, Kyiv [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 29.04.2021.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
(CC BY-NC-SA 4.0)